

АНОТАЦІЯ

Ричко В. Ю. Почаївська лавра: її історична роль та етнічна ідентифікація у сучасному українському суспільстві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 031 – релігієзнавство. – Рівненський державний гуманітарний університет Міністерства освіти і науки України. – Рівне, 2020.

Дисертаційне дослідження присвячене комплексному теоретичному і практичному аналізу історичної ролі та етнічної ідентифікації Почаївської лаври у сучасному українському соціумі. В дисертації вперше у вітчизняному релігієзнавстві здійснено філософсько-релігієзнавчий аналіз особливостей конфесійної та етнічної ідентифікації Почаївської лаври в її історії і кореляції цих процесів із загальними особливостями розвитку етнорелігійної ідентичності українського соціуму в період кінця XVI – початку XXI ст. Розкрито сутнісні риси етнічної ідентифікації Почаївського чернечого осередку крізь призму його інституційних і юрисдикційних трансформацій кінця XVI – початку XXI ст. Окреслено витоки та світоглядні модули конструювання етнічної ідентичності Почаївського монастиря кінця XVI – початку XVIII ст. Проаналізовано смислові імпульси самоідентифікації Почаївського монастиря в добу юрисдикційного підпорядкування Уніатській Церкві (1720 – 1831 рр.). Охарактеризовано ідейні концепти ідентифікації Почаївської лаври в контексті етноконфесійної політики Російської імперії (1831 – 1917 р.). Досліджено наративні моделі ідентифікації Почаївської Лаври в умовах релігійно-церковної політики Другої Речі Посполитої (1918 – 1939 рр.) і тоталітарних режимів (1939 – 1990 рр.).

Проаналізовано детермінанти етнічної ідентифікації Почаївської лаври на сучасному етапі (1991 р. – початок XXI ст.). Виявлено, що після короткотривалих інтенцій керівництва обителі започаткувати процес формування її національної ідентифікації (1991 – 1992 рр.), вона зрештою поступово трансформувалася в потужний центр агресивного

фундаменталістського православ'я, що склало базис антагонізму між етноконфесійною ідентифікацією Почаївської лаври і розгортанням процесів формування і кристалізації національної ідентичності у сучасному вітчизняному соціумі.

Досліджено генезу та основні ідеологічні принципи сучасної геополітичної доктрини «руського мира», а також їхню імплементацію ченцями Почаївської лаври в публічний простір українського суспільства. Здійснено трендовий аналіз етнічної ідентифікації Почаївської лаври у період набуття Українським православ'ям автокефального статусу. У цьому контексті виявлено факти деструктивної діяльності Почаївської лаври – мобілізацію її паломників на участь в акціях, що мали характер псевдопротестних виступів, спрямованих на збурення української громадськості та активізацію внутрішньосупільних протистоянь. Доведено, що в підсумку це мало стати підставою не лише для призупинення або ж навіть скасування релігійно-церковного проекту набуття Українською Православною Церквою помісності, але в ширшому контексті – суттєвого гальмування консолідації українського суспільства та згорання процесів кристалізації його національної ідентичності.

Отримані результати дисертаційної роботи, основні її положення і висновки можуть бути використанні в теологічних богословських, філософських, історичних, культурологічних та соціологічних дослідженнях, а також при написанні узагальнювальних філософсько-релігієзнавчих праць з історії релігії і Церкви в Україні та Волині зокрема. Крім того, наведені в дисертації факти, висновки та узагальнення можуть стати корисними у краєзнавчій та екскурсійній роботі. Зрештою, низка положень дисертації є актуальною з точки зору осмислення сучасних етноконфесійних проблем України державними органами, Церквами, релігійними організаціями.

Метою дисертаційного дослідження є здійснення філософсько-релігієзнавчого аналізу дискурсу щодо конфесійної та етнічної ідентифікації Почаївської лаври у її кореляції із загальними тенденціями розвитку

етнорелігійної ідентичності українського соціуму в період кінця XVI – початку XXI ст.

Об’єктом дослідження є Почаївська лавра як культурно-релігійний феномен.

Предметом дослідження є ідейні концепти, наративи, ідеологеми її етнічної ідентифікації у контексті інституційних і юрисдикційних трансформацій кінця XVI – початку XXI ст.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що уперше доведено, що заснування Почаївського монастиря 1597 р. стало, з одного боку, інструментом запобігання інституалізаційної дезінтеграції і духовної дезорієнтації автохтонного населення Волинського регіону, а з іншого – дієвим засобом попередження тектонічних зсувів його православної релігійної ідентичності.

Обґрунтовано, що нині Почаївська Свято-Успенська лавра УПЦ (МП) є одним із потужних ретрансляторів світоглядних парадигм пропагандистської ідеологічної наративної матриці «руського мира» у вітчизняний соціум;

Доведено, що ідейно-політична риторика Почаївської лаври, спрямована на підтримку окупаційних дій Росії на Сході України свідчить як про колабораціонізм цієї чернечої обителі, так і дезінтегративну та деструктивну роль в ідентифікаційних процесах у сучасній Україні. А також є проявом специфічної почаївської субкультури, яка є особливим різновидом православно-фундаменталізму, що наразі розвивається в орієнтації на крайні консервативні групи у середовищі російських, грецьких старостильних, румунських ченців із їх ідеалами культурно-цивілізаційного реваншизму на фоні ескалації антивестерністських настроїв.

Виявлено, що ПЦУ та УГКЦ докладають систематичних зусиль для подолання негативних впливів почаївської православно-фундаменталістичної субкультури через творення альтернативних осередків чернечого життя і паломництва, якими вже стали Манявський скит та Унівська Лавра. Також зусилля представників «відкритого» київського християнства зосередженні

на реконструкції і розвитку власної традиції зв'язків з найвпливовішим на сьогодні центром православного чернецтва і паломництва – горою Афон.

Удосконалено та доповнено тезу, що домінантою конструювання етнічної ідентифікації Почаївського монастиря у першій третині ХІХ – на початку ХХ ст. стала консервативна внутрішня політика Російської імперії, а провідним трендом – переорієнтація основних векторів його екзистенції із україноцентричних ідейних концептів до генерування та імплементації світоглядних наративів російської православної ідентичності. Удосконалено висновок, що сучасна етнічна ідентифікація Почаївської лаври детермінована як внутрішнім процесом переструктуризації етнорелігійної ідентичності вітчизняного соціуму, так і зовнішніми чинниками, зокрема реалізацією геополітичної доктрини «русский мир», що інспірується російським прокремлівським політикумом і РПЦ та легітимізує екстремізм і тероризм. Суттєво доповнено відомості про сутність етноконфесійної ідентичності Почаївської Свято-Успенської лаври в умовах набуття Українським православ'ям автокефального статусу, реакцією якої стала активізація фундаменталістичної проросійської протидії ініціативам, спрямованих на формування національного «відкритого православ'я».

Набула подальшого розвитку теза, що перебування Почаївського монастиря у юрисдикційному підпорядкуванні Уніатської Церкви (1720 – 1831 рр.) зумовило кардинальні ідейні трансформації його самоідентифікації, зокрема біполяризацію провідних рис. А саме збереження базових засад східного обряду та поступове вкорінення окцидентальних (прозахідних) елементів, запозичених із культово-обрядової практики Римо-Католицької Церкви, що лягли в основу його уніатського інваріанту релігійної ідентичності. Розвинуто твердження, що Почаївська лавра нині – релігійний осередок ідейного впливу країни-агресора, церковний ресурс російської войовничої націоналістичної ідеології, а її керівництво і ченці є активними представниками православного фундаменталізму, націоналізму та імперіалізму, прибічниками не лише «східного вектору» культурно-

цивілізаційної парадигми розвитку України, але й радикального сценарію його втілення у життя. Набуло подальшого розвитку судження, що зміна юрисдикційного підпорядкування Почаївської лаври на користь УПЦ можлива за умови проведення у середовищі її ченців відповідної систематичної практичної роботи з формування їхнього внутрішнього запиту і переконаності в необхідності православної помісності як канонічно необхідного способу існування українського православ'я.

Ключові слова: Почаївська лавра, доктрина «русского мира», православний фундаменталізм, етнічна ідентифікація, національна ідентичність.

ABSTRACT

Rychko V. Yu. The Pochayiv Lavra: Historical Role and Ethnic Identification in the Modern Ukrainian Society. – Manuscript.

A thesis presented for a Ph.D. (Candidate degree) in Philosophical Sciences. Research Specialisation: 031 – Religious Studies. – Rivne State University of Humanities, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Rivne, 2020.

The dissertation thesis is devoted to the complex of theoretical and practical analysis of the historical role and ethnic identification of the Pochayiv Lavra in the modern Ukrainian society. The dissertation is the first in Ukrainian religious studies to present the philosophical and religious analysis of features of confessional and ethnic identification of the Pochayiv Lavra in its history and correlation of these processes with general features of development of ethnic and religious identity of the Ukrainian society in the end of XVI – the beginning of XXI century.

Our study reveals the essential features of the ethnic identification of the Pochayiv monastic centre under the lens of its institutional and jurisdictional transformations of the end of the 16th – the beginning of the 21st century. It outlines the origins and ideological modes of constructing the ethnic identity of the Pochayiv monastery of the end of the 16th – the beginning of the 18th century. We have carried out the analysis of the semantic impulses of self-identification of the Pochayiv monastery in the period of jurisdictional subordination to the Uniate Church (1720– 1831). The ideological concepts of identification of the Pochayiv Lavra in the context of the ethno-confessional policy of the Russian Empire (1831– 1917) are characterized. The dissertation examines narrative models of the Pochayiv Lavra identification in the conditions of religious and church policy of the Second Commonwealth (1918–1939) and totalitarian regimes (1939–1990).

Our study aims to analyze the determinants of ethnic identification of the Pochayiv Lavra at the present stage (1991–the beginning of the XXI century). It was found that after short-term intentions of the monastery's leadership to begin the process of forming its national identity (1991–1992), it eventually started to transform into a powerful centre of aggressive fundamentalist Orthodoxy, which formed the basis of antagonism between the ethno-confessional identification of Pochayiv Lavra and crystallisation of national identity in modern domestic society.

We investigated the genesis and main ideological principles of the modern geopolitical doctrine of the “Russian world”, as well as their implementation by the monks of the Pochayiv Lavra in the public space of Ukrainian society. A trend analysis of the ethnic identification of the Pochayiv Lavra during the period when Ukrainian Orthodoxy gained autocephalous status was carried out. In this context, the facts of destructive activity of the Pochayiv Lavra were revealed – the mobilization of its pilgrims to take part in actions that had the character of pseudo-protests aimed at disturbing the Ukrainian public and intensifying internal social confrontations. It was proved that in the end this should have been a reason not only to suspend or even cancel the religious-ecclesiastic project of the Ukrainian Orthodox Church to acquire locality, but in a broader context – to significantly

slow down the consolidation of Ukrainian society and curtail of the processes of the crystallization of its national identity.

The obtained results of the dissertation, its basic position and conclusions can be used in theological and religious, philosophical, historical, cultural and sociological research, as well as in writing works of generalizing philosophical and religious works on the history of religion and churches in Ukraine and Volyn. In addition, the facts, conclusions and generalizations presented in the dissertation can be useful in regional ethnography and excursion work. Finally, a number of statements of the dissertation is relevant from the point of view of comprehension of modern ethno-confessional problems of Ukraine by state bodies, churches, religious organizations.

The scientific novelty of the research. The aim of the study is to conduct a philosophical and religious analysis of the discourse pertaining the confessional and ethnic identification of the Pochayiv Lavra in its correlation with the general trends of ethnic and religious identity of Ukrainian society in the end of XVI – the beginning of XXI century.

The object of research is the Pochayiv Lavra as a cultural and religious phenomenon.

The subject of research is the ideological concepts, narratives, ideologemes of its ethnic identification in the context of institutional and jurisdictional transformations of the end of XVI – the beginning of XXI century.

It was proved *for the first time* that the foundation of the Pochayiv Monastery in 1597 became, on the one hand, a tool for preventing institutional disintegration and spiritual disorientation of the indigenous population of Volyn region, and on the other – an effective means of preventing tectonic shifts of its Orthodox religious identity.

Further analysis showed that today the Holy Dormition Pochayiv Lavra of the Ukrainian Orthodox Church (Moscow Patriarchate) is one of the powerful repeaters of the worldview paradigms of the propagandistic ideological narrative matrix of the «Russian world» into the native society.

The study confirmed that the ideological and political discourse of the Pochayiv Lavra, aimed at supporting Russia's occupation actions in eastern Ukraine, testifies to the collaborationism of this monastery, as well as to the disintegrative and destructive role in identification processes in modern Ukraine. It is the manifestation of a specific Pochayiv subculture, which is a special kind of Orthodox fundamentalism that is developing today in the focus on extreme conservative groups among Russian, Greek old-calendarist and Romanian monks with their ideals of cultural and civilizational revanchism against the background of escalating of anti-Western state of mind.

It was found out that the Orthodox Church of Ukraine and the Ukrainian Greek Catholic Church put systematic efforts to overcome the negative influences of the Pochayiv Orthodox-fundamentalist subculture through the creation of alternative centres of monastic life and pilgrimage, which have already become the Maniavsky Hermitage and the Univ Lavra. Also, the efforts of the representatives of «open» Kyiv Christianity are focused on the reconstruction and development of their own tradition of ties with the most influential centre of the Orthodox monasticism and pilgrimage today – Mountain Athos.

We developed and supplemented the statement that the dominant idea of the construction of ethnic identification of the Pochayiv monastery in the first third of the XIX – early XX centuries was seen in the conservative internal policy of the Russian Empire, and the leading trend was the reorientation of the main vectors of its existence from Ukrainian-centric ideological concepts to the generation and implementation of ideological narratives of the Russian Orthodox identity. It was stated in the conclusion that modern ethnic identification of the Pochayiv Lavra is determined by the internal process of restructuring of ethnic and religious identity of the native society as well as external factors, including the implementation of the geopolitical doctrine of «Russian world», which is inspired by Russian pro-Kremlin politics and Russian Orthodox Church and legitimizes extremism and terrorism. The information about the essence of the ethnic and confessional identity of the Holy Dormition Pochayiv Lavra in the conditions of gaining autocephalous

status by the Ukrainian Orthodox Church was significantly supplemented. It caused the intensification of fundamentalist pro-Russian opposition to initiatives aimed at forming the national «open Orthodoxy».

The dissertation *develops the idea* that the Pochayiv monastery's staying under the jurisdiction of the Uniate Church (1720–1831) led to radical ideological transformations of its self-identification, including bipolarization of the leading features, namely the preservation of the basic principles of the byzantine rite and the gradual rooting of Occidental (western-minded) elements, borrowed from the spiritual practice of the Roman Church, which formed the basis of its Uniate invariant of religious identity. It is claimed that the Pochayiv Lavra is now a religious centre of ideological influence of the aggressor country, a church resource of Russian militant nationalist ideology, and its leadership and monks are active representatives of Orthodox fundamentalism, nationalism and imperialism, supporters of not only the «eastern approach» of cultural and civilizational paradigm of Ukraine's development, but also a radical scenario of its implementation. Our study provides additional support for the statement that the change of jurisdiction of the Pochayiv Lavra in favor of the Ukrainian Orthodox Church is possible providing that its monks carry out appropriate systematic practical work on the formation of their internal demand and conviction for the need of Orthodox locality as a canonically necessary way of Orthodoxy existence.

Key words: the Pochayiv Lavra, the doctrine of «Russian world», Orthodox fundamentalism, ethnic identification, national identity.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях:

1. Ричко В. Ю. Просвітницька діяльність Почаївського монастиря і її роль у формуванні етнічної ідентифікації українського соціуму: історична ретроспектива. *Гілея: науковий вісник, збірник наукових праць*. Випуск 135 (8). Ч. 2. Філософські науки. К.: Гілея, 2018. С. 187–191.

2. Ричко В. Ю. Детермінанти розвитку сучасного українського православ'я (на прикладі УПЦ МП та одного з її центрів – Почаївської лаври). *Вісник Львівського університету ім. І. Франка. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. 2018. Вип. 19. С. 48–54.
3. Ричко В. Ю. Концептуалізація релігійної ідентичності: спроба теоретичного аналізу. *Науковий вісник Чернівецького університету ім. Ю. Федьковича. Серія «Філософія»*. 2018. Вип. 79. С. 61–66.
4. Ричко В. Ю. Практика реалізації концепції «руського мира» в Україні (на прикладі Почаївської Свято-Успенської лаври). *Вісник Львівського університету ім. І. Франка. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. 2018. Вип. 20. С. 87–93.
5. Ричко В. Ю. Стан і перспективи формування етноконфесійної ідентичності в Україні крізь призму діяльності УПЦ МП. *Практична філософія*. 2018. № 4 (70). С. 138–144.
6. Ричко В. Ю. Чинники формування етнічної ідентифікації Почаївського монастиря крізь призму обставин його екзистенції впродовж кінця XVI – початку XVIII ст. *Вісник Львівського університету ім. І. Франка. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. 2019. Вип. 26. С. 62–69.

Статті у наукових виданнях інших держав

7. Rychko V. Pochayiv lavra in the period of acquisition of autocephaly by Ukrainian Orthodox Church: position, demonstration of reaction, prospects. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2020. № 4 (25). P. 12–17.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

8. Ричко В. Ю. Обставини переходу Почаївського Василіанського монастиря на православ'я та набуття ним статусу Лаври 1833 р. *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: Збірник*

- матеріалів III Міжнародної наукової конференції. Суми, 2017. С. 88–92.*
9. Ричко В. Ю. Почаївська Лавра як активний провідник та опертя «руського мира» на теренах сучасної України. *Теорія і практика актуальних наукових досліджень: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. Львів, 2017. С. 165–168.*
 10. Ричко В. Ю. До питання просвітницької діяльності Почаївської лаври: історична і сучасна ретроспектива. *Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії Київської наукової суспільствознавчої організації. К., 2018. С. 72–76.*
 11. Ричко В. Ю. Етнорелігійна ідентифікація Почаївської лаври та її роль у контексті реалій сьогодення. *Сучасні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні і світі: Збірник тез конференції. Одеса: Причорноморський центр досліджень проблем суспільства, 2018. С. 63–69.*
 12. Ричко В. Ю. Національна ідея як чинник конфесійної ідентифікації сучасних українців. *Пріоритетні напрями наукових досліджень: Збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції. К., 2018. С. 62–63.*
 13. Ричко В. Ю. Етноконфесійна ідентичність: український вимір. *Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства: Збірник матеріалів наукової конференції. Одеса: Причорноморський центр досліджень проблем суспільства, 2018. С. 47–51.*
 14. Ричко В. Ю. Церква як чинник націотворення в Україні (на прикладі діяльності Почаївського монастиря 18–19 ст.). *International Multidisciplinary Conference. Люблін, 2018. С. 110–114.*
 15. Ричко В. Ю. Спрямованість освітньої діяльності Почаївської духовної семінарії як один із виявів реалізації доктрини «руського мира» в Україні. *Гуманітарний корпус: Збірник наукових статей із актуальних*

проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії.
Вип. 19. К., 2018. С. 127–131.

Праці, які додатково відображають результати дисертації:

16. Рычко В. Ю. Почаевський монастирь как фактор формирования национальной идентичности в Украине. *Власть и общество (История, Теория, Практика)*. Тбилиси, 2018. № 3(47), С. 102–113.
17. Рычко В. Ю. Почаївська лавра в контексті конфлікту ідентичностей у сучасному православ'ї в Україні. *Молодий вчений*. 2018. Випуск 8 (60). С. 37–42.
18. Рычко В. Ю. Історична роль Почаївської лаври та її вплив на релігійні процеси в сучасному українському соціумі. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць РДГУ*. 2018. Вип. 29. С. 88–93.